

УДК 165:130.2

СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНІ ВИМІРИ ТЕХНІЧНОГО ОБ'ЄКТА

Володимир Мельник

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна, kafilos@franko.lviv.ua*

Подано аналіз технічного об'єкта, специфіка якого не зводиться до вузькотехнологічних характеристик. Виявлено його людиновимірні параметри та соціокультурну обумовленість.

Ключові слова: технічний об'єкт, техніка, технологія, практика, діяльність.

У сучасній філософсько-соціологічній та науковознавчій літературі зв'язок техніки та технології з людською діяльністю досліджено переважно в плані їхньої детермінації рівнем розвитку природничонаукового знання й меншою мірою розкрито обумовленість техніки специфікою соціального способу життєдіяльності. Очевидно, що без теорії природничих наук практично неможливий ані розвиток технікознавства, ані створення новітньої техніки та технології. У свою чергу, останні не тільки детермінують, але й складають основу наукового поступу. Разом із тим, філософський аналіз техніки, технічного загалом виявляє їх людиновимірність, й одночасно техніка постає визначальною сутнісною ознакою людини, соціуму в цілому.

Саме тому, відзначаючи вагомий, нерідко визначальний вплив досягнень сучасної техніки на доленосні проблеми європейської цивілізації, варто привернути увагу на обумовленість техніки метафізичною сутністю людини та специфікою соціального способу життєдіяльності.

Розуміння цього істотно важливе для з'ясування суспільної природи техніки та технології, їх взаємозв'язків із соціальними умовами та ролі в суспільно-історичному процесі. Така філософська постановка питання про сутність техніки виявляє її дотичність „не тільки до окремих філософських проблем людини та її історії, а й до метафізичних питань про структуру буття в цілому та про те, чим обумовлено особливе місце людини в бутті в цілому” [1, с. 101].

Відповідь на такі фундаментально важливі питання варто розпочати із з'ясування сутності технічного об'єкта, виявлення його об'єктивних аналогів у природі та людській практиці.

Ми вважаємо, що аргументованою позицією М. Тарасенка, який обґрунтував, що всезагальною основою виникнення технології, технічних засобів, які предметно моделюють та реалізують суспільний характер людської діяльності, є суспільно-історична практика [4, с. 96–111]. Саме це методологічне зауваження є принципово важливим для експлікації сутності технічного об'єкта, технічного загалом.

Технологія виникає тоді, коли виникає виробництво знарядь праці й власне людська праця розпочинається з їхнього виготовлення. Необхідно зазначити, що науково-технічна діяльність, техніка – це не просто окремий елемент практики, уречевлений чи духовний. Інструментальність як визначальна характеристика притаманна всій людській діяльності. Саме тому в технології йдеться про „технічність” практики в цілому, а не просто про технічність як різновидність певної галузі практики. Інакше кажучи, технологія – це не одна з форм практичної діяльності, а вся практика в аспекті її інструментального змісту. Історія технології і розгортається відповідно до історії виготовлення технологічних знарядь праці. Саме виробництво останніх зумовило, з одного боку, освоєння людиною стихійних сил природи, перетворення їх у матеріальні умови людського життя, з іншого, – становлення людини як природної і соціальної істоти, формування світу культури.

Характерною особливістю людської діяльності, фундаментальним способом її існування є її суспільна форма – реальне буття колективності, тобто безпосередньо суспільний характер людського буття. Це складає об’єктивну умову діяльності людини й предметного світу культури в цілому.

Нерідко під специфічним способом людської діяльності розуміють певний тип зв’язку матеріально-предметних, наукових та духовно-практичних елементів, їх зв’язок із предметом і знаряддями праці. В цьому випадку спосіб людської діяльності ніби ідентифікується з особливостями реалізації технологічних знарядь і певних елементів процесу пізнання. Що стосується „зворотного зв’язку”, а саме, обумовленості цих знарядь механізмами реалізації людської праці, то він, на нашу думку, враховується недостатньо. Річ у тому, що специфіка людської діяльності не зводиться до її технологічних і духовно-практичних факторів. Вони складають лише передумови діяльності, без яких, цілком зрозуміло, діяльність не може здійснюватися. Власне внутрішня сутність способу людської діяльності полягає в тому, що він у своєму генезисі та розвитку є безпосередньо суспільним процесом. Інакше кажучи, суспільний характер діяльності й утворює її специфічний спосіб.

Співробітництво людей та кооперація їхньої праці в сфері виробництва матеріальних і духовних благ, суспільні відносини визначають предметно-інструментальний характер людської діяльності. Предметність є однією зі специфічно визначальних характеристик людської діяльності, яка визначає її здатність здійснюватися за об’єктивними властивостями природи та цілями людського життя [3, с. 45–83].

Особливість людської праці полягає не тільки в тому, що вона, як процес взаємодії між людиною та природою, оптимізує обмін речовини між ними, а в тому, що вона за своїми витоками, способом здійснення і ступенем історичного розвитку є природно-історичною, безпосередньо суспільним процесом. Як така, вона складає своєрідний пласт культурної реальності, особливий реальний вимір світу, виступає його об’єктивними законами поряд із фізичними та іншими законами світу.

Основними складовими компонентами суспільної форми практики є ставлення людей до природи й відносини між людьми, їх взаємне опосередкування.

Цей аспект проблем досліджено в нашій літературі переважно з позицій натурально-речовинних компонентів діяльності та її ідеальних спонукальних моментів (предмет, знаряддя, доцільність). Разом із тим, недостатньо проаналізовано людську діяльність в аспекті її соціального змісту й характеру суспільної форми. Якщо істинно те, що люди ставляться один до одного опосередковано, через специфіку суспільної форми діяльності, то вона неодмінно входить в об'єкт філософського дослідження техніки. Без з'ясування цих обставин неможливо адекватно з'ясувати ні своєрідність діяльності, ні особливості технології і технічного об'єкту.

Цілком очевидно, що для розкриття специфіки технічного об'єкту, розуміння того, що він не зводиться до суто (вузько) технічних характеристик, необхідно вичленити його „нетехнічні” людиновимірні параметри, тобто людський чинник. Під ним не слід розуміти просто індивідуально-особистісну діяльність в її різних матеріально-предметних і пізнавально-духовних формах. Як видно, людський чинник є всезагальним моментом суспільної життєдіяльності в цілому, який притаманний окремим видам і сферам людської праці, але одночасно й не вичерпується ними.

Як відомо, однією з корінних ознак людської діяльності, на відміну від інстинктивної діяльності тварини, є здатність людини як суспільної родової істоти відокремлювати, відділяти себе від своєї життєдіяльності й тим самим опредметнювати в ній свої помисли й цілі.

Зрозуміло, що людина постійно знаходиться в єдності зі своєю життєдіяльністю і з її допомогою з оточуючим світом природи й суспільного життя. Однак вказаний процес утвердження людиною своєї життєдіяльності як предмета своєї свідомості й волі є основою вичленення власне людського моменту (чинника) у цілому його соціо-культурному й технологічному значенні. Людський момент (суто людське) – це не сама людина в її індивідуально-особистісному бутті, і не вся сукупна життєдіяльність людини, а її специфічно необхідний фактор. Він відображає і фіксує свідомо здійснюваний акт (момент) людської життєдіяльності, а саме, ту її межу, коли людина за допомогою своєї свідомості відокремлює себе від умов свого існування й підносить свою діяльність до рівня усвідомлення умов, цілі й засобів свого життя, стверджує власну життєдіяльність як цілісний, соціально організований, свідомо регульований процес. Інакше кажучи, власне людське – це самоусвідомлений момент життєдіяльності людини, який він здійснює предметно-ціленаправлено, з урахуванням (а тому, до певної міри, незалежно) стихійних сил природно-історичного процесу.

Загальновідомо, що людська життєдіяльність в її суспільно-історичних вимірах реалізується в двох об'єктивних формах: стихійній, неусвідомленій необхідності та свідомого, соціально організованого процесу. Перша форма характеризує органічне „вплетення” людського елемента в безпосередню практику матеріального життя, друга – сходження людської діяльності в об'єкт свідомості й волі, внаслідок чого стає можливим виникнення (самовиділення) людського елемента,

його відгалуження у відносно самостійний фактор життєдіяльності людини й людства.

Перехід (стрибок) матеріально-практичної життєдіяльності з процесу, що розгортається стихійно, неусвідомлено в доцільно організовану форму розвитку, є своєрідною біфуркаційною точкою, яка характеризує процес самовиділення людської життєдіяльності зі стану імпліцитного вплетення в природний саморух до формування її матеріальних структур – предмета, знарядь, продукта праці. Сходження суспільної життєдіяльності в предмет свідомості й волі людини дозволяє розкрити характерні риси відмінності життєдіяльності від безпосередніх природних процесів, від того матеріалу природи, на який орієнтована діяльність і яка перетворюється нею. Одночасно відкриваються можливості з'ясувати процес кооперування (синтезу) властивостей природи й властивостей праці.

Вказана тотожність і відмінність людського елемента стосовно вище названих форм природно-історичного процесу достатньо рельєфно виявляється в гносеологічному, загальнонауковому та соціо-культурному підходах до аналізу технічного об'єкта та технології [2, с.14–16]. Завдання гносеологічного підходу полягає в тому, щоб з'ясувати характеристики й властивості технічного об'єкта самих по собі, як вони існують незалежно від людини. В цьому плані ідеалом гносеології є розперсоніфікація технічного об'єкта й відображення міри його детермінації виключно об'єктивними властивостями природи. Тут пізнання технічного об'єкта розглядається переважно з боку здатності суб'єкта “брати”, освоювати його незалежно від суб'єктивних форм практичної та теоретичної діяльності. У цьому випадку суб'єктивна сторона практики елімінується з технічного об'єкта, через що він виявляється в ролі автономного, відносно самостійного утворення.

У свою чергу, загальнонауковий підхід розглядає технічний об'єкт у його онтологічних властивостях, в аспекті організації його внутрішніх матеріальних структур та функціональних характеристик (механічних, фізичних, хімічних і т.п.).

Зрозуміло, вказані підходи достатньо продуктивні при аналізі технології та технічного об'єкта. Разом із тим, через те, що вони абстрагуються від специфіки власне людського, ці підходи неспроможні дати повне, всебічне розуміння специфіки технічного об'єкта. Ці підходи, на наш погляд, потребують доповнення з боку соціо-культурного підходу. Оскільки в ньому враховується суб'єктивний момент практики, технічний об'єкт виступає не просто як сукупність властивостей речовини природи, яка існує сама по собі й виявляється в гносеологічному та онтологічному вимірах, а в технічний об'єкт включаються також теоретичні й практичні форми його освоєння. Тому технічний об'єкт у його соціо-культурному вимірі поєднує в собі об'єктивний та суб'єктивний аспекти, інтегрує на предметно-практичній основі загальнонауковий та гносеологічний підходи, виступаючи при цьому вищою формою їх синтезу.

Звернімо увагу, що предмету діяльності притаманні дві суттєві особливості: по-перше, він протистоїть знаряддю людської діяльності, є в такому випадку опрацьованим (олюдненим) матеріалом (частиною) природи; по-друге,

предмет у загальній структурі праці складає не тільки його начало, але й завершальну фазу здійснення процесу праці. Власне, завдяки цьому праця в цілому має предметний характер. Це питання докладно, як уже зазначалось, аналізує М. Тарасенко. Предмет через знаряддя діяльності поєднується з працею, а сама праця поєднується з предметом праці, „застигаючи” у формі буття предмету.

Як бачимо, продукт людської праці, який характеризує кінцевий цикл трудового процесу, виступає розвиненим предметом у процесі праці за допомогою знарядь. Таким чином, предмет праці, на відміну від поняття об'єкта, є складовою, внутрішньою і, разом із тим, всезагальною „частиною” процесу праці. Предмет праці – це сторона об'єкта, яка фіксується суб'єктом діяльності. Причому матеріально-практичний зв'язок предмета й знаряддя виступає як опредметнення (як власне технологічне відношення), а зв'язок людини з предметом і продуктом праці через знаряддя і присвоювання цього процесу як цілісного – розпредметнення, що служить основою соціально-культурного розвитку людини як природної і суспільної істоти.

Підсумовуючи зазначимо, що предмет праці – це властивість об'єкта, яка виникає і проявляється в процесі праці. Очевидно, об'єкти матеріальної дійсності, які не охоплені процесом праці не є предметами. Вони є об'єктами споглядання, теоретичного відношення і дослідження. Тому сам процес праці є постійним перетворенням об'єкта в предмети праці, поєднання (з'єднання) споглядання, результатом якого є гносеологічний об'єкт, і безпосередньо практичної діяльності, вихідним пунктом якої є предмет.

Технічний об'єкт унікальний тим, що він поєднує в собі об'єкт і предмет, об'єкт-суб'єктні й предмет-суб'єктні відношення, складає їх синтез та цілісну єдність. Тому до складу технічного об'єкта поряд із „природним матеріалом” входить уся структура людської праці. В цьому полягає соціально-культурна обумовленість технічного об'єкта.

Технічний об'єкт у його філософському, соціо-культурному значенні – це не застигле матеріальне утворення, що локалізоване в просторово-часовому континуумі, а процесуальність людської діяльності, момент становлення матеріальних властивостей об'єкта предметами людської праці, їх опредметнення за допомогою знарядь і подальший перехід синтезованих властивостей в живу форму доцільної діяльності людини. Інакше кажучи, технічний об'єкт є поєднанням властивостей речовини природи з властивостями людської праці, утворюючи в остаточному підсумку всезагальний спосіб технологічної діяльності.

У філософському узагальненні соціо-культурного змісту технічного об'єкта він є нічим іншим, як речовиною (фрагментом) природи, що поставлена практикою в певне перетворювальне відношення стосовно суб'єкта предметної діяльності. Річ у тому, що людина перетворює матеріал природи предметно-практично, доцільно, у відповідності зі соціальними потребами суб'єкта, які усвідомлюються саме людським чинником. У процесі матеріально-практичного перетворення речовини природи здійснюється вичленення, відокремлення та усвідомлення його

всезагальних „натуральних” зв’язків і властивостей як життєво необхідних, їх використання в ролі інструментальних засобів.

Опосередковуючою ланкою в переході законів природи в зміст людського знання і свідомості виступає власне людське начало (фактор), практика в цілому. Вони виявляють і надають природним зв’язкам матеріал, що обробляється, предметного характеру, співвідносять їх об’єктивною дійсністю, і тільки потім своєрідно перетворюють їх в умови та засоби людської життєдіяльності. Ця сторона проблеми має два вузлових моменти. Перший полягає в дослідженні механізмів переходу об’єктивних законів природи в живі форми свідомо доцільної діяльності людини. Другий – в з’ясуванні закономірностей відображення доцільної діяльності в науковому знанні та особливостей втілення останнього в безпосередній механізм технологічних знарядь різних типів. Єдино взяті, вказані моменти обумовлюють специфіку технічного об’єкта. Ним є не просто окремі фрагменти природи, знання чи свідомість, а спосіб матеріальної взаємодії об’єктивних властивостей природного матеріалу й предметних характеристик практики, її суспільної форми, інструментальності, доцільності.

Звідси, цілком логічно зробити висновок, що специфіка технічного об’єкта має соціальний характер й обумовлена особливостями соціальної практики в цілому. Практика є опосередковуючою ланкою на шляху переходу законів природи в зміст людської праці та знання. Саме вона надає зв’язкам природного матеріалу конкретно-практичне значення, співвідносить їх з об’єктивною дійсністю і тільки після цього перетворює в форми людського знання і пізнання.

Спочатку речовина природи втягується в сферу практики, стає предметом праці, а при злитті та кооперації властивостей предмета праці й властивостей людської діяльності трансформується в технічний об’єкт. Таким чином, технічний об’єкт складають не предмети самі по собі, а вони й відношення до них людської діяльності. Інакше кажучи, технічний об’єкт являє собою даність природи в формах практики. Саме через це технічний об’єкт має суспільно-історичний характер.

Коли ж з поняття „технічний об’єкт” виключається суспільна форма діяльності або ж не враховується її специфіка та роль у виникненні технічного об’єкта, тоді свідомо чи несвідомо абсолютизується роль природних чинників. Технічний об’єкт не зводиться до чогось зовнішнього людині в суспільному процесі. Такий спрощений підхід до розуміння технічного об’єкта суттєво обмежує продуктивність досліджень науково-технічного прогресу, суті та генезису техніки, технічного загалом та його детермінуючого впливу на розвиток особистості, її моральних цінностей.

1. Гьосле В. Практична філософія в сучасному світі. – К.: Лібра, 2003. – 248 с.
2. Князев В.Н. Человек и технология. – К.: Лыбидь, 1991. – 175 с.
3. Тарасенко Н.Ф. Природа. Технология. Культура (философско-мировоззренческий анализ). – К.: Наукова думка, 1985. – 255 с.

4. Тарасенко Н.Ф. Технология как способ предметно-практического отношения человека к миру // Мировоззренческое содержание категорий материалистической диалектики. – К.: Наукова думка. – 1981. – С. 92–124.

SOCIO-HUMANITARIAN MEASURES OF A TECHNICAL OBJECT

Volodymyr Mel'nyk

Ivan Franko National University of L'viv

Universytets'ka St., 1, L'viv 79000, Ukraine, kafilos@franko.lviv.ua

The analysis of a technical object is given, the specifics of which is not restricted by the narrow technological characteristics. Its man-measured parameters and socio-cultural conditioning are discovered.

Key words: technical object, technique, technology, practice, activity.

Стаття надійшла до редколегії 3.12.2004

Прийнята до друку 23. 05. 2005